

Європейський інформаційно-дослідницький центр

**Як в Україні створити сучасну систему
підготовки докторів філософії (Ph.D.)?**

(Policy Paper)

Автор

Євген Ніколаєв

Березень 2016

Зміст

Список скорочень.....	3
РЕЗЮМЕ.....	4
1. Предмет дослідження.....	7
2. Опис проблеми: актуальність, масштаб	7
3. Чим не задовольняє чинна політика?.....	9
3.1. Навчання в аспірантурі	10
3.2. Публікація результатів дисертаційного дослідження.....	10
3.3. Захист дисертації у спеціалізованій вченій раді.....	11
3.4. Інші інституційні проблеми здобуття наукового ступеня.....	13
4. Варіанти вирішення проблеми	15
5. Позиції основних стейкхолдерів щодо варіантів вирішення проблеми	17
6. Пропонований підхід до вирішення проблеми.....	18
6.1. Реформа аспірантури.....	19
6.2. Підвищення якості публікацій у наукових журналах	21
6.3. Реформа спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій.....	21
6.4. Інші складові реформи системи підготовки наукових кадрів.....	22
7. Що має бути зроблено для вирішення проблеми.....	24
Додатки	26
Додаток 1. Зальцбурзькі принципи організації докторських програм («Зальцбург-І», 2005 р.).....	26
Додаток 2. Особливості підготовки кандидатів наук, які передбачено змінити за новим українським законодавством.....	27
Додаток 3. Особливості підготовки кандидатів наук, корегування яких на сьогодні не передбачене або передбачене лише частково	28
Додаток 4. Основні нормативно-правові акти і документи, що регламентують підготовку здобувачів наукового ступеня в Україні.....	29
Джерела	32

Список скорочень

ВАК — Вища атестаційна комісія України

ВНЗ — вищий навчальний заклад

ДАК — Департамент атестації кадрів вищої кваліфікації

Держстат — Державна служба статистики України

ДСТУ — Державний стандарт України

ЄКТС, ECTS — Європейська кредитно-трансферна система

КМУ — Кабінет Міністрів України

МНБД — міжнародна наукометрична база даних

МОН — Міністерство освіти і науки України

МОНМС — Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

НАЗЯВО — Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти

НАНУ — Національна академія наук України

НаУКМА — Національний університет «Києво-Могилянська академія»

НПА — нормативно-правові акти

СВР — спеціалізована вчена рада

УкрІНТЕІ — Український інститут науково-технічної і економічної інформації

РЕЗЮМЕ

З 2016 р. в Україні замість кандидатів наук почнуть готувати докторів філософії. Ця реформа аспірантури та системи захисту дисертаційних досліджень — елемент інтеграції України у європейський освітній, науковий і дослідницький простір, передбачений новою редакцією Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.).

Перехід до підготовки докторів філософії потребує розробки й впровадження нових правил функціонування аспірантури та процедур захисту дисертаційного дослідження. Вони можуть допомогти подолати **численні суперечності сьогоденної системи підготовки і захисту дисертацій**.

До таких суперечностей належать:

А) Проблеми навчання в аспірантурі:

- відсутність ґрунтовної навчальної підготовки аспірантів;
- наявність можливості підготовки дисертації без навчання в аспірантурі (у статусі «здобувача»), яка подеколи використовується для зловживань, для захисту дисертацій особами, робота яких не пов'язана із наукою або вищою школою;

Б) Проблеми публікації результатів дисертаційного дослідження:

- система визнання наукових журналів науковими («фаховими», «ваківськими»), висунення до них вимог державою, яка не має аналогів у розвинених країнах;
- суттєві відмінності між українськими та міжнародними правилами і традиціями написання наукових статей, через які науковцю, який публікує статті в українських виданнях, складніше адаптуватися до підготовки публікацій за міжнародними стандартами;
- вимога наявності надмірної кількості публікацій за матеріалами дисертації перед її захистом.

В) Проблеми захисту дисертацій у спеціалізованих вчених радах:

- невідповідність світовій практиці українських процедур захисту дисертацій у **постійно діючих** спеціалізованих вчених радах;
- згідно із новим законодавством, захист дисертацій також може відбуватися у **разових** радах, але законом закладено такі норми їх діяльності, відповідно до яких організувати захист дисертації буде непросто, якщо не неможливо;
- висока корумпованість процедури захисту, її надмірна зарегульованість;
- впровадження в Україні нового переліку наукових спеціальностей призвело до невизначеності питання про те, за якими спеціальностями відкриватимуться спецради із захисту дисертацій;
- відокремлення акредитації програм із підготовки аспірантів від акредитації спеціалізованих вчених рад. Ситуація, за якої дисертант готує роботу в одній установі, а захищає — в іншій, призводить до витрат на неодноразові поїздки до місця захисту, підвищених неофіційних платежів для «чужого» здобувача наукового ступеня, вимог переписувати вже готову дисертацію та ін.

Г) Інші проблеми:

- складний доступ до повних текстів захищених дисертацій;
- надмірний ступінь регламентації державою усіх аспектів підготовки та захисту дисертаційного дослідження;
- надмірні вимоги до документального супроводу захисту дисертації;
- можливість захисту дисертацій низького наукового рівня;
- поширення практики підготовки дисертацій на замовлення;
- лояльне ставлення до плагіату в наукових дослідженнях.

Чотири варіанти реформи системи здобуття наукового ступеня кандидата наук (доктора філософії), що більшою або меншою мірою адресують перелічені проблеми:

1. **Ревізіоністський варіант:** повернення до системи здобуття наукового ступеня за моделлю «кандидат наук», із механічним перейменуванням «кандидатів наук» у «докторів філософії», без сутнісних змін умов підготовки аспірантів та захисту дисертацій; можливо, поновлення можливості захисту дисертацій здобувачами.

2. **Збереження статус-кво:** реалізація переходу до підготовки докторів філософії на засадах, закладених чинною редакцією Закону України «Про вищу освіту», за якою менша частина елементів підготовки наукових кадрів зазнає змін, а більша частина успадковується із попередньої системи.

3. **Реформістський варіант:** засади, визначені чинним законом про вищу освіту, розглядаються як перший крок, що задає напрям модернізації системи здобуття наукових ступенів; наступним кроком є вирішення наявних проблем у сфері підготовки наукових кадрів із орієнтацією на світовий досвід; відбувається модернізація усіх проблемних елементів системи; держава координує процес реформи, зменшує власний вплив на функціонування системи здобуття наукових ступенів, але зберігає контроль за нею.

4. **Радикальний ліберальний варіант:** держава повністю або здебільшого відмовляється від встановлення правил присудження наукових ступенів, передає право їх присуджувати університетам і науковим установам за їх власними правилами, скасовує диплом про науковий ступінь державного зразка.

З-поміж основних стейкхолдерів:

- Міністерство освіти і науки України, скоріше за все, схилиться до варіанту збереження статус-кво шляхом недостатнього наближення норм у відповідній царині до кращого світового досвіду, але може стати прибічником реформістської альтернативи, якщо ця альтернатива дістане широку підтримку в освітянській й науковій спільноті;
- для вищих навчальних закладів та наукових інститутів найбільш приваблива ревізіоністська альтернатива, менш приваблива, але можлива — статус-кво. Проте вони можуть погодитися на реформістський варіант зміни системи за умови зміни і спрощення процедур акредитації аспірантури та спецрад із захисту дисертацій;
- інтереси різних аспірантів, здобувачів наукового ступеня чітко не виражені, їх складно узагальнити;
- Києво-Могилянська академія, краще підготовлені аспіранти, прогресивні українські науковці, освітяни, експерти — схильні підтримати реформістський варіант переходу до наукового ступеня доктора філософії.

Оптимальною в умовах сучасної України є реалізація третього, реформістського варіанту реформи. Цей варіант потребуватиме таких заходів:

А) Реформа аспірантури:

По-перше, **університети та наукові установи мають одержати можливість самостійно обрати модель**, за якою в них функціонуватиме аспірантура. **Таких моделей може бути три:**

а) **Модель мінімальної модернізації аспірантури** — передбачає формальне впровадження викладених у чинному законі про вищу освіту нових вимог і деякі «косметичні» зміни (розширення освітньої складової підготовки аспіранта до 30–60 кредитів ЄКТС, перегляд порядку затвердження тематики дисертаційного дослідження).

б) **Модель помірної модернізації аспірантури** — включає забезпечення належної якості навчальних програм підготовки аспірантів, відповідальності за неї, запровадження політик і процедур наукової етики, можливість створення спільної аспірантури між університетом і науковою установою або між українськими та іноземними університетами, забезпечення можливості підготовки дисертаційного дослідження англійською мовою.

в) **Модель максимальної модернізації аспірантури** — впровадження університетом або науковою установою сучасних європейських принципів функціонування аспірантських (докторських) програм, таких як розвиток знань через оригінальні дослідження як основний елемент підготовки, гарантування фінансової стійкості докторської програми, диверсифікація джерел її фінансування, забезпечення міжнародної академічної мобільності як обов'язкової складової підготовки аспіранта.

По-друге, відповідно до обраної та реалізованої університетом (науковою установою) моделі модернізації аспірантури необхідно передбачити **два різні варіанти її акредитації**.

а) За **першим варіантом акредитації** аспірантури університет (наукова установа) бере на себе зобов'язання провести реформу аспірантури за **«мінімальною»** моделлю. Такій установі надається документ про акредитацію програми підготовки докторів філософії **без права проведення разового захисту дисертації**.

б) За **другим варіантом акредитації** аспірантури ВНЗ (наукова установа) проводить реформу аспірантури за **«помірною»** моделлю, приймає стратегію досягнення показників «максимальної» моделі реформи. Такій установі надається документ про акредитацію програми підготовки докторів філософії **із правом проведення разового захисту дисертації**.

Б) Підвищення якості публікацій у наукових журналах:

- відмова від системи визнання журналів науковими («фаховими») державою, скасування державних вимог до журналів та статей;
- визнання науковою спільнотою як наукових лише тих журналів, що реалізують адекватні стандарти рецензування статей, втілюють політику наукової етики і недопущення плагіату;
- орієнтація наукових журналів на впровадження сучасних етичних норм та адекватної редакційної політики;
- недопущення науковими журналами неналежних практик, за якими світова наукова спільнота заносить псевдонаукові журнали до «чорних списків»;
- забезпечення спроможності наукових журналів працювати із англійськими матеріалами.

В) Щодо реформи спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій:

- необхідно усунути непослідовності норм чинного закону про вищу освіту, що регулюють роботу рад;
- разові спеціалізовані вчені ради повинні формуватися та функціонувати за міжнародними принципами;
- ради мають керуватися Політиками із захисту дисертацій, розробленими й прийнятими установами, у яких вони утворені;
- регулятивна роль держави щодо спеціалізованих вчених рад має полягати у наданні їм можливості впровадити сучасні стандарти та принципи роботи, після чого — підхід «що більшу відповідальність бере на себе рада й що якісніші стандарти роботи втілює, то меншим є регулятивний тиск й нагляд за її діяльністю з боку держави».

Г) Для розв'язання інших проблем підготовки наукових кадрів:

- повний текст дисертацій має бути постійно доступний на інтернет-сайті установи, в якій вона була захищена; додаткове розміщення електронного тексту дисертацій у вільному доступі на сайті Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського або УкрІНТЕІ є предметом дискусії;
- необхідно провести часткове дерегулювання системи підготовки наукових кадрів;
- бажано здійснити кодифікацію нормативно-правової бази підготовки здобувачів наукового ступеня;
- доцільно скасувати низку документів і процедур, що мають опосередковане відношення до оцінки якості дисертаційного дослідження, а вимоги до змісту деяких документів — спростити.

1. Предмет дослідження

З 2016 р. українські університети та наукові установи починають підготовку докторів філософії за структурованими освітньо-науковими програмами. Ці програми мають прийти на зміну системі підготовки кандидатів наук, яка була започаткована за часів СРСР і функціонує в Україні донині. Відповідна реформа аспірантури та системи захисту дисертаційних досліджень є елементом інтеграції України у європейський освітній, науковий і дослідницький простір, вона передбачена у новій редакції Закону України «Про вищу освіту», прийнятій у 2014 р. Втім, якщо закон «Про вищу освіту» вимагає впровадження в Україні наукового ступеня доктора філософії, то конкретні параметри та механізми майбутнього функціонування цієї системи ще не визначені, вони потребують розробки, є предметом дискусій, дальших політичних і законодавчих рішень.

Ця розвідка має **на меті визначити кроки, необхідні для розбудови системи підготовки наукових кадрів на рівні доктора філософії**, яка б відповідала сучасним європейським принципам.

Частина питань, що досліджуються у цій публікації (наприклад механізм формування та функціонування вчених рад із захисту дисертацій, перегляд підходів до публікацій результатів досліджень здобувачів наукового ступеня), **стосується також і підготовки та атестації докторів наук** (другий науковий ступінь). Проте їх **аналіз виходить за межі цього дослідження**, оскільки модернізація системи атестації докторів наук має низку власних особливостей.

У тексті залежно від контексту вживатимуться як синоніми такі вирази, як:

- система підготовки наукових кадрів (на рівні доктора філософії);
- система захисту дисертацій/дисертаційних досліджень;
- система здобуття (першого) наукового ступеня;
- підготовка докторів філософії.

2. Опис проблеми: актуальність, масштаб

Загальне пояснення потреби перейти від видачі науковцям диплома «кандидат наук» до їх нагородження документом зі словами «доктор філософії» полягає у прагненні України узгодити свої освітні та наукові програми із правилами Євросоюзу. Згідно із Рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, одержання першого наукового ступеня є одночасно третім, заключним циклом вищої освіти (перший цикл — бакалаврат, другий — магістратура). Україна має привести структуру своїх рівнів вищої освіти у відповідність до цієї Рамки, що передбачає впровадження, зокрема, програм підготовки науковців із структурою, зрозумілою європейським колегам.

Європейська асоціація університетів відзначає, що існує **дві різні моделі побудови докторських програм**:

1. **Програма індивідуального навчання**, що ґрунтується на неформальній або формальній співпраці наукового керівника і здобувача наукового ступеня — модель «учнівства», яка не має етапу структурованого навчання.
2. **Структурована програма**, організована у дослідницьких групах або докторських/дослідницьких школах, **яка передбачає два етапи: етап навчання** (обов'язкові та вибіркові дисципліни або модулі) **та дослідницький етап** [2].

В Європі домінує тенденція до переходу від «учнівської» моделі **до моделі структурованих програм** як такої, що більш пристосована до якісної підготовки науковців та краще відповідає вимогам ринку праці.

Підготовка кандидатів наук в Україні слідує моделі «учнівство плюс»: аспірант/здобувач має невеличку (подеколи формальну або фіктивну) навчальну програму за трьома предметами «кандмінімуму» (філософія, іноземна мова та спеціальність) і виконує дослідження у вигляді дисертації. Структуровані освітньо-наукові програми підготовки докторів філософії за «західними» стандартами першою в Україні створила Києво-Могилянська академія (НаУКМА) у 2006–2008 рр. за сприяння програми Єврокомісії TEMPUS/Tacis. НаУКМА за результатами навчання та захисту дисертації у Докторській школі

видає власний диплом доктора філософії, який визнається багатьма іноземними університетами, але по сьогодні перебуває поза правовим полем України.

Новий Закон України «Про вищу освіту» передбачає перехід до підготовки докторів філософії за моделлю структурованих навчально-наукових програм. Проте цей закон зберігає низку норм з попередньої моделі «учнівства», а також містить суперечності у нормах, що регулюють підготовку наукових кадрів. Тому створення повноцінного нормативно-правового забезпечення підготовки докторів філософії на нових засадах потребуватиме внесення змін як до вказаного закону, так і до низки підзаконних актів.

Перехід до підготовки докторів філософії є вагомим підставою для розробки й впровадження нових правил функціонування аспірантури та процедур захисту дисертацій. Вони можуть допомогти подолати (суттєво зменшити) численні **проблеми сьогоденної системи захисту дисертацій**:

- можливість захисту дисертацій низького наукового рівня;
- поширення практики підготовки дисертацій на замовлення;
- корумпованість процедури захисту;
- її надмірна зарегульованість;
- складність підготовки документів, необхідних для захисту дисертації;
- публікація результатів досліджень у наукових журналах, рівень яких не відповідає науковим стандартам тощо.

В Україні станом на 15.07.2015 р. мережа спеціалізованих вчених рад нараховує понад тисячу одиниць — 761 раду із правом захисту докторських та кандидатських дисертацій та 292 ради із правом захисту кандидатських дисертацій [11]. Оскільки до складу кожної СВР входить від 15 до 25 вчених, а один вчений може бути членом двох рад, то загальна кількість вчених, задіяних у роботі цих рад, перевищує 10 тис. осіб.

Загальна кількість аспірантів в Україні останніми роками зменшується і на кінець 2014 р., за даними Держстату, становила 27 622 особи (**таблиця 1**). Крім того, існує можливість підготувати і захистити кандидатську дисертацію без навчання в аспірантурі, перебуваючи у статусі «здобувача». Інформацію про загальну кількість здобувачів в Україні одержати не вдалось.

Таблиця 1

Кількість аспірантів в Україні, 2010–2014 рр.

Рік	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість аспірантів на кінець року, осіб	34 653	34 192	33 640	31 482	27 622
Прийом до аспірантури за рік, осіб	10 626	10 306	9 916	8 599	7 568

Джерело: Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» за відповідні роки.

Недостатньо систематизована й інформація про кількість дисертацій, які захищаються в Україні. Найчастіше говорять про захист близько 6–8 тис. кандидатських і до 1 тис. докторських дисертацій щороку. За різними джерелами, у 1995 р. в Україні захищено 2064 кандидатських і 505 докторських дисертацій, у 2006 р. — відповідно 5372 і 745, у 2012 р. — 6826 і 937, у 2014 р. — 6148 кандидатських і 839 докторських робіт.

Розподіл за галузями наук кандидатських дисертацій, захищених у 2014 р., представлено на **рис. 1**. В економічних, технічних, юридичних та медичних науках разом захищається понад 55 % від усіх кандидатів наук України.

За наведеними цифрами можна сказати, що проблема захисту дисертацій прямо або опосередковано стосується понад 50 тис. українців, а також безпосередньо впливає на розвиток наукових досліджень, сфери вищої освіти та економіки в цілому.

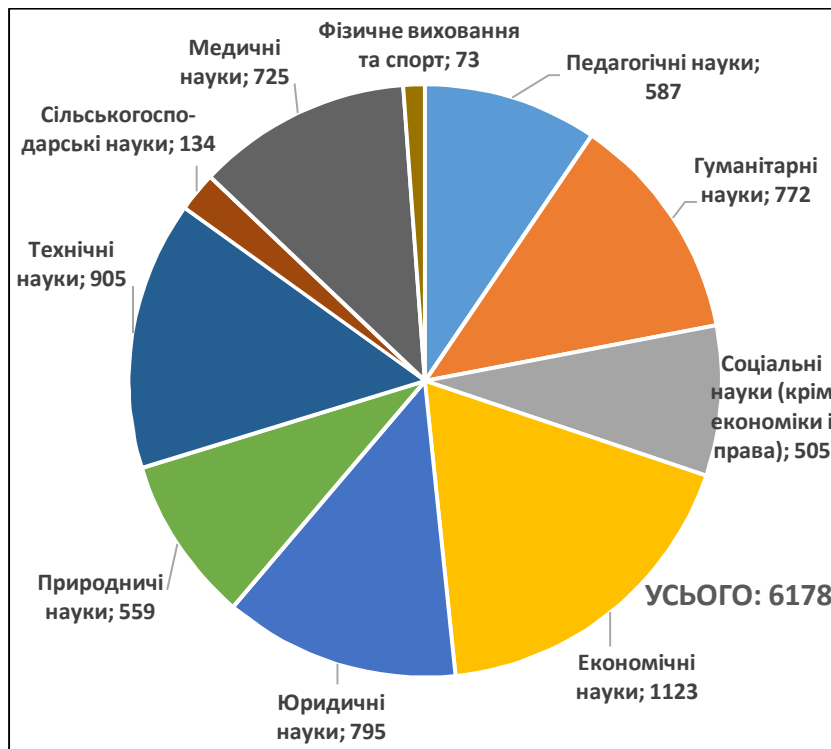

Рисунок 1. **Кількість кандидатських дисертацій, захищених в Україні у 2014 р.** Укладено за [7]. Галузі наук згруповано згідно із [3] у ширші категорії, ніж передбачено українською класифікацією. Економічні та юридичні науки показано окремо через високу частку дисертацій за цими категоріями.

3. Чим не задовольняє чинна політика?

Процес підготовки здобувача першого наукового ступеня (кандидат наук / доктор філософії) та захисту його дисертації має декілька складових (етапів), наведених на **рис. 2**. Кожна з цих складових потребує більших або менших реформ у контексті переходу до сучасної системи підготовки наукових кадрів.

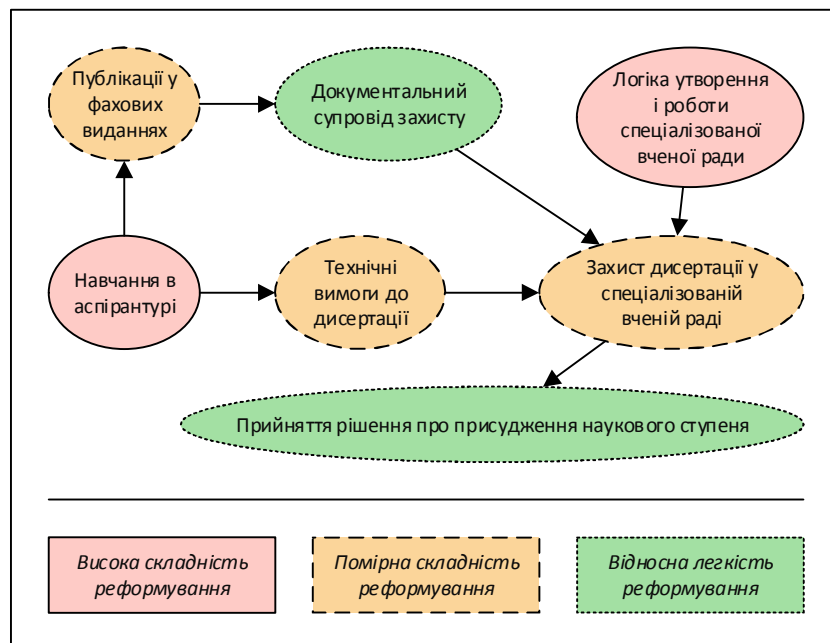

Рисунок 2. **Складові системи здобуття наукового ступеня, що потребують реформи**

Наведені на **рис. 2** етапи та складові системи здобуття наукового ступеня позначено так:

- відносна легкість реформування (позиції, обведені крапками) — реформа відповідної складової потребує внесення змін до нормативно-правових актів; ключові стейкхолдери не матимуть принципових заперечень;
- помірна складність реформування (позиції, обведені пунктирною лінією) — реформа відповідної складової потребуватиме як оновлення правових норм, так і інституційних змін; ключові стейкхолдери схильні підтримати відповідні зміни;
- висока складність реформування (позиції, обведені суцільною лінією) — реформа відповідної складової потребуватиме як оновлення правових норм, так і інституційних змін, організаційних зусиль, фінансових витрат; ключові стейкхолдери схильні чинити активний спротив змінам.

3.1. Навчання в аспірантурі

Україна успадкувала від часів СРСР «учнівську» модель підготовки кандидатів наук. Ця модель не передбачає ґрунтовної формалізованої навчальної програми. Формальна освітня складова в аспірантурі обмежується трьома «кандидатськими іспитами» з іноземної мови, філософії та спеціальності, до складання яких частіше висуваються формальні, аніж ґрунтовні вимоги.

Існує можливість підготовки дисертації кандидата наук без навчання в аспірантурі, у статусі так званого «здобувача». Ця можливість інколи використовується для зловживань, для захисту дисертацій особами, основне місце роботи яких не пов'язане із науковими дослідженнями або викладанням. Очевидна проблема тут — обмежена можливість реалізувати ґрунтовну освітню складову програми підготовки.

За планом переходу до підготовки докторів філософії, ці особливості зазнаватимуть змін. Підготовка докторів філософії в Україні передбачатиме **освітню складову в обсязі 30–60 кредитів ЕКТС** (що еквівалентно одному-двом семестрам навчання). Навчальні заклади самостійно формуватимуть зміст освітньої складової своїх аспірантських програм у цьому обсязі. Статус «здобувача» скасовується, а право підготовки дисертації без навчання в аспірантурі (але за умови виконання освітньо-наукової програми) надаватиметься тільки науковим працівникам або викладачам ВНЗ.

Проте залишаються невизначеними такі питання, як вимоги до конкретного змісту освітньої програми підготовки аспірантів, інституційне забезпечення спроможності ВНЗ та наукових установ реалізувати освітню складову програм підготовки на належному (європейському, світовому) рівні, визначення засад відкриття спільних аспірантур, посилення фінансового забезпечення діяльності аспірантури.

3.2. Публікація результатів дисертаційного дослідження

Вчений повинен оприлюднювати результати своїх досліджень у вигляді наукових статей та інших видів публікацій, а аспірант має навчитися цьому. Результати проведеного дослідження повинні бути доступні науковій спільноті, яка читає профільні наукові видання. Ці твердження утворюють підґрунтя для **вимоги наявності у здобувачів наукового ступеня публікацій, у яких мають бути викладені основні результати дослідження**. В Україні держава встановлює певні вимоги до кількості таких статей і публікацій.

Зокрема, серед публікацій в українських журналах зараховуються тільки статті, надруковані у так званих «**фахових**» або, за усталеною термінологією, «**ваківських**» **журналах** і збірниках — у тих, щодо яких держава прийняла рішення, що вони є науковими. Здобувач повинен пред'явити і наукові статті, опубліковані закордоном та/або у виданнях, що індексуються у міжнародних наукометричних базах даних. Ця практика, пов'язана із визнанням чи невизнанням певного журналу науковим державою, є суто пострадянським феноменом, відсутнім у більшості країн світу.

Українська держава в особі МОН ставить перед фаховими виданнями низку формальних вимог щодо їх діяльності та структури статей, що публікуються в них. Практика показала, що багато видань поставилися до одержання «фахового» статусу формально: вони виконують нормативні вимоги, але не впроваджують високих академічних стандартів роботи. Формалізація вимог в рамках чинної

системи державної «сертифікації» журналів, брак усвідомлення потреби в уважному рецензуванні матеріалів, дефіцит наукової етики, фінансові складнощі спричинили до **відчутного падіння якості багатьох українських наукових видань**. Поширився феномен «мурзилок» — наукових за зовнішнім виглядом і офіційним статусом видань, які друкують будь-які належним чином оформлені, наукоподібні за формою статті, але не мають належних (а часто й будь-яких) процедур рецензування та відбору статей до друку, тому публікують тексти практично будь-якої якості за відповідну грошову винагороду. Ці явища дістали широку негативну оцінку фахової спільноти, але не одержали адекватної реакції з боку суб'єктів, які встановлюють відповідні офіційні вимоги.

Наявний значний розрив між тим, що розуміють під якісною науковою статтею у світі та в Україні, між правилами й етичними нормами роботи редколегій українських та міжнародних наукових журналів, між оформленням статей за українською та міжнародною традиціями. Унаслідок цього, навчаючись правилам і процедурам підготовки та публікації статей в українських наукових фахових виданнях, аспірант ускладнює собі шлях до оприлюднення наукових результатів у поважних міжнародних наукових журналах. Чимало науковців виявляються неготовими писати наукові статті для поважних міжнародних видань, і проблема криється не лише у рівні володіння іноземними мовами, а й у **недостатньому розумінні вимог до структури та змісту статей**, процедур розгляду та прийняття статей до друку, прийнятих провідними міжнародними журналами та ін.

Дотична проблема — необхідність апробації основних положень дисертаційного дослідження на наукових конференціях. Вона призвела до **поширення практики «віртуальних» / «дистанційних» / «заочних» / «інтернет»-конференцій**, які забезпечують друк тез у збірці матеріалів конференції, але мають мало спільного із власне презентацією досліджень чи налагодженням наукових зв'язків. Наявність публікацій дисертанта за підсумками подібних конференцій має радше розглядатися як негативна характеристика його роботи.

3.3. Захист дисертації у спеціалізованій вченій раді

У традиційній українській системі захист дисертації відбувається у спеціалізованій вченій раді (СВР), дозвіл на утворення якої надає державний орган, який, крім того, затверджує її склад з 15–25 науковців. СВР, більшість членів якої найчастіше не читає тексту дисертації, приймає рішення про присудження наукового ступеня на підставі публічного захисту і, зокрема, відгуків двох або трьох (для докторської дисертації) офіційних опонентів. Члени СВР можуть не бути фахівцями з теми дисертаційного дослідження.

Усі ці елементи не відповідають світовому досвіду, за якого для захисту дисертації університет або наукова установа самостійно утворює дисертаційну комісію у складі 5–6 науковців, кожен з яких знайомиться із текстом дисертації, а сама дисертаційна комісія приймає остаточне рішення про присвоєння наукового ступеня.

Згідно із чинними нормами Закону України «Про вищу освіту», дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії захищатимуться у постійно діючих або разових СВР, акредитованих НАЗЯВО. Проте реалізація кожного з двох форматів утворення СВР має законодавчі проблеми.

Так, закон передбачає можливість захисту дисертації доктора філософії у **разовій спеціалізованій вченій раді**. Разові СВР мали б стати наближенням українського формату захисту дисертацій до кращих світових зразків. Проте законом визначено деякі особливості реалізації цього формату, що не відповідають світовій практиці:

- у разовій СВР може бути захищена дисертація доктора філософії (перший науковий ступінь), але не дисертація доктора наук (другий науковий ступінь);
- разова СВР повинна бути акредитована НАЗЯВО, тобто за дозволом на кожен окремий захист у такому форматі потрібно звертатися до високої інстанції, що вносить затримки у процедуру захисту, зменшує ступінь відповідальності СВР за своє рішення, звужує академічну автономію ВНЗ та наукових установ;
- дослідницькі університети (яких на момент написання цього тексту не існує) матимуть право самостійно (тобто без акредитації в НАЗЯВО) створювати разову СВР. Але, оскільки така рада не

акредитована у НАЗЯВО, вона не має права прийняти остаточне рішення щодо присвоєння наукового ступеня;

- разова СБР матиме відмінний від європейського (і досі не визначений законодавчо) механізм прийняття рішень, оскільки вона матиме у своєму складі окремо членів ради і окремо офіційних опонентів (це впливає зі змісту частини 6 статті 6 закону «Про вищу освіту»). В той час як ідея разової СБР має полягати в тому, що вона складається з 5–6 вчених, кожен з яких вивчає дисертацію і бере участь у процедурі її захисту; визначати в її складі окремих офіційних опонентів безглуздо.

Тобто, даючи шлях прогресивному інструменту захисту дисертацій, закон обмежує його нормами, що не дозволяють надати процедурі захисту за цим інструментом того вигляду, в якому він працює у більшості держав світу.

Захист дисертацій у традиційних для України **постійно діючих спеціалізованих вчених рада**х із дотриманням норм законодавства відтепер також проблематичний. Проблема пов'язана із укрупненням спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців на, за новою термінологією, «освітньо-науковому» рівні вищої освіти (доктор філософії). Питання полягає в тому, за якими спеціальностями відкриватимуться постійно діючі СБР. Тут можливі два варіанти.

а) **Постійно діюча СБР відкриватиметься за однією із «нових» спеціальностей**, перелічених у відповідній Постанові КМУ [14]. Деякі нові спеціальності надто широкі. Доведеться відкривати СБР за спеціальністю, наприклад, «медицина» або «фізика та астрономія» або «біологія», «хімія», «філологія» тощо. **Тут вбачається дві проблеми.**

По-перше, яким мав би бути склад СБР, здатної кваліфіковано оцінити дисертацію з будь-якого напрямку медицини (фізики, хімії тощо) або з кожного напрямку філології, де вивчаються як література, так і мовознавство, перекладознавство, лінгвістика та всі групи мов усього світу. Деяким науковим напрямкам (наприклад технічним чи економічним наукам) тут пощастило, адже новий перелік залишив їхні спеціальності достатньо деталізованими.

По-друге, що робити великим університетам, які мають по декілька СБР за різними «старими» спеціальностями, які стають однією «новою» спеціальністю, за якою необхідно проводити захист декількох десятків дисертацій на рік. Для однієї постійно діючої університетської СБР така кількість дисертацій буде надмірним навантаженням. Можливо, університет відкриватиме декілька постійних СБР за однією спеціальністю, наприклад «медицина-1», «медицина-2» тощо. Як дисертант у цьому випадку вибиратиме між «першою», «другою» чи «третьою» радою з «медицини»?

б) **Постійно діюча СБР відкриватиметься за «старими» спеціальностями.** Цей інерційний варіант, очевидно, найлегший, враховуючи, що «старий» перелік наукових спеціальностей [13] не скасований. **Проблемою** є те, що відтепер навчання в аспірантурі здійснюватиметься за «спеціалізаціями», назви і програми яких в межах тієї чи іншої спеціальності визначатиме ВНЗ. Очевидно, «спеціалізації» програм підготовки докторів філософії можуть не збігатися із «старими» спеціальностями, за якими здійснюється підготовка кандидатів наук.

Ще одна проблема полягає в тому, що **акредитація програм з підготовки наукових кадрів відбувається окремо від акредитації СБР**; дисертант має право на вибір СБР, у якій захищатиме свою дисертацію. Ситуація, за якої дисертант готує роботу в одній установі, а захищає — в іншій, подеколи в іншому місті й області, призводить до відомих проблем:

- витрати на неодноразові поїздки до місця захисту;
- підвищені неофіційні платежі для «чужого» здобувача наукового ступеня;
- практика переписування вже підготовленої дисертації на вимогу «чужої» СБР.

В умовах, коли підготовка доктора філософії передбачає вагомий формальний освітній складову, ці суперечності посилюються. Можливо, СБР не визнаватиме якості підготовки здобувача за освітньою програмою «чужої» установи. Можливо також, що за певною спеціалізацією, за якою у певній установі відкрита аспірантура (докторантура), не буде акредитована жодна в Україні СБР (адже, повторимо, освітні програми та СБР акредитуються окремо), що унеможливить захист дисертації. Не очевидно, яка

установа видаватиме диплом про науковий ступінь: та, де проходив освітню підготовку і готував роботу дисертант (відповідно до частини 6 статті 7 закону «Про вищу освіту»), чи та, у СВР якої захищена дисертація (відповідно до здорового глузду). Ситуація тут аналогічна до підготовки на магістерському рівні освіти. Можна уявити, що, навчаючись в магістратурі в одному університеті, виникає необхідність шукати інший університет, не обов'язково у цьому ж місті, для захисту дипломної роботи.

Таким чином, **за повного дотримання норм чинного законодавства організація захисту дисертацій є якщо не неможливою, то вкрай складною.** Тому **за той час, поки будуть написані перші дисертації за новими правилами, законодавчі норми потрібно виправити.**

3.4. Інші інституційні проблеми здобуття наукового ступеня

Назвемо ще кілька проблем, які потребують вирішення.

Доступ до повних текстів захищених дисертацій сьогодні є обмеженим. Із захищеними дисертаціями можна знайомитися у Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського. Неофіційно послуги з доставки електронного примірника дисертації (з імовірним порушенням законодавства про захист авторських прав) пропонують окремі фірми на комерційних засадах. Нові українські правила передбачають, що текст дисертації має бути доступним на сайті установи, де відбувся захист, упродовж трьох місяців з дати видачі диплома про відповідний науковий ступінь [12].

Українські державні органи концентрують у собі надмірний обсяг повноважень із регламентації різних етапів підготовки, оформлення, захисту дисертаційного дослідження (рис. 3). Так, вимога захищати дисертацію за певною науковою спеціальністю ускладнює одержання наукового ступеня за підсумками міждисциплінарного дослідження.

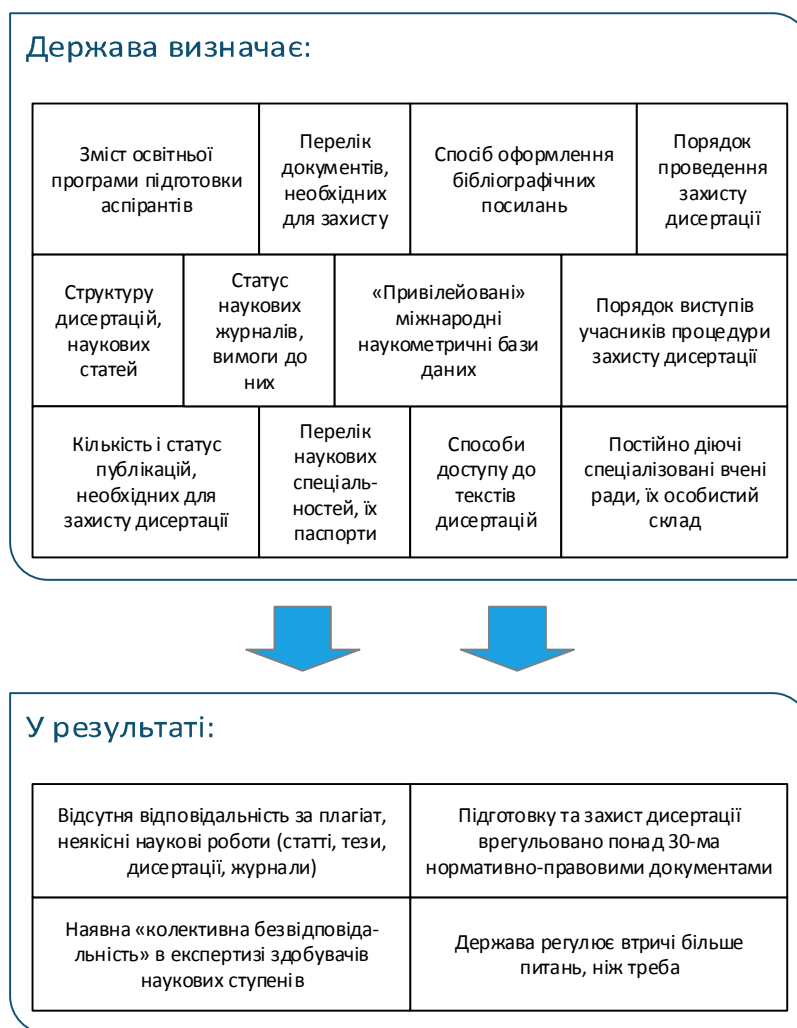

Рисунок 3. Вплив держави у сфері здобуття наукових ступенів

Так, не університет (науковий інститут), а держава визначає:

- вимоги до обсягу, структури та оформлення окремих елементів (таблиці, рисунки, додатки та ін.) дисертації (відповідний документ із назвою «Вимоги до оформлення...» [8] не затверджувався офіційно);
- спосіб оформлення переліку використаних джерел у статтях, дисертаціях, інших видах наукових публікацій;
- формат, кількість, місце виходу публікацій, необхідних для захисту;
- вимоги до структури статей і складу редколегій наукових періодичних видань;
- вимоги до складу спеціалізованих вчених рад і до формальної кваліфікації офіційних опонентів, порядок проходження дисертації через різні ланки її затвердження;
- порядок виступів учасників процедури захисту дисертації (!);
- перелік документів, які необхідно підготувати для захисту дисертаційної роботи тощо.

Деякі з перелічених питань передбачено передати НАЗЯВО та його експертним радам, інші залишаються у сфері компетенції МОН. Виходячи із сьогоденного бачення, лише незначну частину цих повноважень планується передати установам, у яких відбувається підготовка та захист дисертації.

Регулятивний тиск держави виявляється також у **надмірному документальному супроводі захисту дисертації**. Процедура підготовки дисертації до захисту:

- потребує від дисертанта близько 6 місяців напруженої роботи;
- є вкрай виснажливою;
- містить елементи корупції та порушення гідності здобувача;
- допускає фальсифікацію окремих документів.;
- передбачає підготовку комплексу документів, сукупний обсяг яких сягає понад 100 аркушів, а також дублювання змісту деяких з цих документів; частину необхідних документів, такі як відгуки на автореферат, здобувач наукового ступеня зазвичай готує самостійно і підписує у знайомих.

У міжнародній науковій спільноті традиційно **дуже жорстко ставляться до випадків плагіату**.

Через виявлення некоректних текстових запозичень у дисертаціях за останні 5 років були вимушені піти у відставку і залишити публічну політику президент Угорщини Пал Шмітт, міністр освіти Німеччини Аннетте Шаван, міністр оборони Німеччини Карл-Теодор цу Гуттенберг, віце-спікер Європарламенту німкеня Сільвана Кох-Мерин та інші. Перед особами, у публікаціях яких виявлено плагіат, у розвинених країнах автоматично зачиняються двері університетів та наукових установ. На жаль, Україна ще дуже далека від визнання справжньої важливості впровадження подібного ставлення до випадків плагіату [10]. На рівні плагіату в дисертації передбачена можливість позбавлення наукового ступеня, яка застосовується далеко не завжди і часто оскаржується у судах.

В той же час в Україні:

- виявлення плагіату найчастіше жодним чином не впливає на подальшу кар'єру авторів наукових праць;
- присвоєння авторства у вигляді захисту дисертації, підготовленої іншими особами на замовлення, яке є прикладом чистого плагіату, взагалі не розглядається як прояв цього явища.

Повноваження із остаточного затвердження рішення про присвоєння наукового ступеня в Україні належали державним органам. Диплом про науковий ступінь видавав ВАК, а після його ліквідації — МОН. Під гаслом посилення контролю за атестацією наукових кадрів ця практика знижує відповідальність ВНЗ та наукових установ за свої рішення. Новий закон «Про вищу освіту» надав ВНЗ та науковим установам право самостійно присвоювати науковий ступінь, що є важливою складовою університетської автономії та відповідає Зальцбурзьким принципам (**додаток 1**); а НАЗЯВО

здійснюватиме загальний нагляд за діяльністю СВР та реагуватиме на випадки плагіату. **Це питання на сьогодні не потребує дальшого розв'язання.**

Деякі з перелічених проблем вже заплановано вирішити у контексті підготовки до впровадження в Україні наукового ступеня, тоді як інші сьогодні ще залишаються поза увагою. Відповідну інформацію узагальнено у **додатках 2 і 3.**

4. Варіанти вирішення проблеми

Дальший розвиток системи здобуття першого наукового ступеня в Україні може відбуватися кількома альтернативними шляхами.

1. Ревізіоністський варіант: повернення до системи здобуття наукового ступеня за моделлю «кандидат наук», із механічним перейменуванням «кандидатів наук» у «докторів філософії», без сутнісних змін умов підготовки аспірантів та захисту дисертацій; можливо, поновлення можливості захисту дисертацій особами у статусі «здобувачів».

2. Збереження статус-кво: реалізація переходу до підготовки докторів філософії на засадах, закладених чинною редакцією закону «Про вищу освіту», за якою менша частина елементів підготовки наукових кадрів зазнає змін, а більша частина успадковується із попередньої системи.

3. Реформістський варіант: засади, визначені чинним законом про вищу освіту, розглядаються як перший крок, що задає напрям модернізації системи здобуття наукових ступенів; наступним кроком є вирішення наявних проблем у сфері підготовки наукових кадрів із орієнтацією на світовий досвід; відбувається модернізація усіх проблемних елементів системи; держава координує процес реформи, зменшує власний вплив на функціонування системи здобуття наукових ступенів, але зберігає контроль над нею.

4. Радикальний ліберальний варіант: держава повністю або здебільшого відмовляється від встановлення правил присудження наукових ступенів, передає право їх присуджувати університетам і науковим установам за їх власними правилами, скасовує диплом про науковий ступінь державного зразка.

У **таблиці 2** наведено ключові переваги та недоліки кожного варіанту.

Таблиця 2

Порівняння основних варіантів реформи системи здобуття першого наукового ступеня

Варіант	Переваги варіанту	Недоліки варіанту
1	2	3
Ревізіоністський варіант: повернення до правил підготовки кандидатів наук	Задовольняє більшість стейкхолдерів, оскільки не потребує організаційних зусиль та фінансових витрат, пов'язаних із реформою системи. Менше навчальне навантаження на аспірантів. Європейські правила допускають існування такої системи здобуття наукового ступеня.	Консервація існуючих проблем системи. Невдоволення прогресивної частини наукової і викладацької спільноти. Низька ефективність системи з точки зору невисокої частки аспірантів, які захищають дисертацію. Неповна відповідність європейським принципам підготовки наукових кадрів.
Збереження статус-кво: реалізація змін, передбачених чинним законом «Про вищу освіту»	Розпочата підготовка до реалізації цього варіанту, він є очікуваним. Можливість підвищення якості підготовки аспірантів. Збереження системи постійно діючих СВР (відсутній конфлікт із ними як із потужним стейкхолдером). Недопущення захисту дисертацій особами, які не працюють у науці або освіті.	Захист дисертації у повній відповідності до чинних норм законодавства неможливий. Поєднання двох логічно несумісних (пострадянської і європейської) систем. Варіант нестійкий у довгостроковій перспективі: відбудеться перехід або до ревізіоністського, або до реформістського варіанту.

1	2	3
Реформістський варіант: дальші зміни у проєвропейському напрямі, заданому законом «Про вищу освіту»	Можливість підвищення якості підготовки аспірантів. Недопущення захисту дисертацій особами, які не працюють у науці або освіті. Впровадження сучасної системи захисту дисертацій у разових радах високого фахового рівня, що беруть на себе відповідальність за своє рішення. Можливе вирішення більшості проблем чинної системи підготовки наукових кадрів (низька якість чималої кількості дисертацій, надмірна бюрократизація процедури захистів)	Потреба у більших організаційних, професійних і фінансових ресурсах для забезпечення якісної підготовки аспірантів. Конфлікт із «старшим поколінням» наукових кадрів (наприклад у площині володіння іноземною мовою). Зменшення кількості ВНЗ і наукових інститутів, які готуватимуть наукові кадри.
Радикальний ліберальний варіант: передача повноважень із присудження наукових ступенів ВНЗ та науковим установам, усунення держави від регулювання цієї сфери	Відповідність світовому досвіду. Сприяння конкуренції між аспірантурами різних університетів і наукових установ. Варіант можливий у довгостроковій перспективі при зміні системи фінансування сфер вищої освіти і науки, встановленні норм етики і відповідальності у цих сферах.	Відмова держави від доплати викладачам і науковцям за науковий ступінь. Епідемія захистів дисертацій неналежного наукового рівня. Можливе невизнання однією установою наукового ступеня, одержаного в іншій установі.

Рисунок 4 позиціонує ці варіанти у координатах високого або низького регулятивного впливу держави, а також відносної стійкості або відносної суперечливості системи здобуття наукових ступенів.

		Регулятивний вплив держави	
		Високий	Низький
Суперечності системи, її нестійкість	Низькі	Ревізіоністський варіант: повернення до правил кандидата наук	Реформістський варіант: дальші зміни системи у проєвропейському напрямі, заданому чинним законодавством
	Високі	Варіант статусу кво: реалізація половинчастого переходу до ступеня «доктор філософії»	Радикальний ліберальний варіант: відмова від контрольованої державою системи здобуття наукових ступенів

Рисунок 4. **Пропоновані варіанти реформи системи здобуття наукових ступенів**

Основна проблема сьогоdnішнього варіанту проведення часткової реформи системи здобуття наукових ступенів (**варіанту статус-кво**) — у тому, що він поєднує важкосумісні підходи європейської та пострадянської систем. Проблеми із визначенням механізмів функціонування СВР, про які йшлося вище, є однією з ілюстрацій цієї суперечності. Інший приклад — прийняття наприкінці 2015 р. нових Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності [15]. Згідно з ними до умов ліцензування аспірантури належать проведення лекцій з навчальних дисциплін (тоді як лекція не є найоптимальнішою формою проведення навчальних занять із аспірантами), наявність медпункту, забезпеченість комп'ютерними робочими місцями, передплата бібліотекою шести періодичних видань за фахом аспірантури — умови, які не стосуються до якості підготовки аспірантів. Подальша реформа системи здобуття наукових ступенів за цим варіантом із високою ймовірністю породжуватиме нові суперечності.

Альтернатива № 4 (**повна лібералізація системи здобуття наукових ступенів**) відповідає світовому досвіду, але є вкрай малоімовірною (з огляду на відсутність передумов до неї) та **деструктивною у поточних українських умовах** кризи науки, деградації наукової етики. Цей варіант може стати можливим у перспективі 10 років і далі за умов зміни системи фінансування освітньої і наукової сфер, їх оздоровлення.

З погляду сьогодення, обидва зазначені варіанти (другий та четвертий) є нестійкими (рис. 4). Один із них призведе до нашарування суперечностей, інший — до хаосу.

Менш суперечливими у сьогоднішній та середньостроковій перспективі є перший та третій із названих варіантів вирішення проблеми. **Перевагами варіанту № 1 (повернення до здобуття наукових ступенів відповідно до правил підготовки кандидатів наук)** є його **потенційна підтримка більшістю** учасників системи підготовки здобувачів наукових ступенів, **відсутність потреби у пошуку нових інтелектуальних, організаційних, фінансових ресурсів** для забезпечення функціонування аспірантури, відсутність необхідності у підготовці нових НПА, що регулюють цю сферу. Проте **його проблеми пов'язані із стагнацією сфери роботи із молодими науковцями**, консервацією усіх нагромаджених проблем, **невідповідністю вже задекларованому державою напряму реформи**.

При тому, що **реформістський варіант (№ 3)** потребуватиме залучення нових ресурсів у роботу із молодими науковцями, значної законодавчої та організаційної підготовки, згоди ВНЗ і наукових інститутів, він є **найбільш прогресивним та конструктивним у поточних українських умовах**. Реалізація цього варіанту реформи здатна вирішити значну частину успадкованих організаційних проблем підготовки науковців, підвищити її якість, узгодити українську систему підготовки докторів філософії із більшістю європейських вимог. **Ми пропонуємо взяти за основу цей варіант вирішення проблеми** як такий, що спирається на проведену роботу і надає їй дальшого вектору розвитку. Не всі стейкхолдери, однак, підтримуватимуть цей варіант.

5. Позиції основних стейкхолдерів щодо варіантів вирішення проблеми

Більшість проблемних аспектів одержання наукового ступеня пов'язані із вимогами відповідних нормативно-правових актів та інших документів (**додаток 4**). Тому одним із ключових стейкхолдерів процесу впровадження наукового ступеня доктора філософії в Україні є **Міністерство освіти і науки України** як орган, на який покладено повноваження із розробки відповідної законодавчої бази. МОН може як вносити зміни до власних нормативно-правових актів, що регламентують порядок присвоєння наукового ступеня, так і ініціювати внесення змін до відповідних НПА інших суб'єктів. Крім того, МОН опікується утворенням СВР із захисту дисертацій, затвердженням або скасуванням їх рішень тощо.

Варто очікувати, що МОН займатиме достатньо помірковану позицію щодо впровадження реформи системи здобуття наукових ступенів. За чинним законодавством, Україна зобов'язана перейти від наукового ступеня кандидата наук до ступеня доктора філософії, що й буде виконано. Проте з огляду на необхідність балансу між інтересами інших сторін **МОН більше схилиться до варіанту збереження статус-кво** шляхом недостатнього наближення норм у відповідній царині до кращого світового досвіду (див. **додаток 3**). **МОН може, однак, стати прибічником реформістської альтернативи**, якщо ця альтернатива отримає широку підтримку в освітянській й науковій спільноті.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти — новий державний орган, до якого за новим законодавством має перейти частина повноважень МОН щодо, зокрема, акредитації СВР, погодження стандартів вищої освіти, розробки вимог до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, та ін. На час написання цього документа **процес створення НАЗЯВО заблокований**, перспектива функціонування цього органу є невизначеною, його функції виконує МОН.

Вищі навчальні заклади та наукові інститути, що здійснюють підготовку наукових кадрів, як правило, мають найбільш консервативні інтереси у питанні реформи системи здобуття наукових ступенів, вони намагатимуться чинити опір реальним змінам цієї системи (отже, **для них найбільш приваблива ревізійністська альтернатива, менш приваблива, але можлива — статус-кво**). Це обумовлено, зокрема, такими факторами:

- **створення сучасної системи** підготовки докторів філософії за моделлю структурованих освітньо-

наукових програм **потребує значних** матеріальних й інтелектуальних **ресурсів**, організаційних **зусиль**;

- **наявність широкого нерозуміння** причин необхідності переходу до нової системи підготовки наукових кадрів, її параметрів, необхідних кроків з її розбудови, **«спротив змінам»**;
- в Україні сьогодні ще недостатньо передумов для того, аби ВНЗ або наукова установа розглядали створення у себе сильної сучасної аспірантури як **важливу складову свого репутаційного капіталу та конкурентну перевагу**;
- у ВНЗ, наукових інститутах утворюються спеціалізовані вчені ради. Перехід від системи постійних СВР до разових захистів за прийнятим у світі порядком **зачіпає інтереси керівництва та членів постійних СВР**, пов'язані із одержанням неофіційних платежів за захист дисертацій, монополізацією захистів за окремими науковими спеціальностями;
- з різних причин **сьогодні вигідне існування можливості захисту дисертаційних досліджень низької наукової якості**. Чинна система захисту дисертацій успішно вирішує це завдання. Нова система здобуття наукового ступеня, можливо, матиме запобіжники проти «недобросовісних» захистів.

З іншого боку, інтересам університетів та наукових установ відповідатиме система захисту дисертації у СВР (дисертаційній комісії) у тій установі, у якій здобувач навчався в аспірантурі, за умови, якщо не буде потреби акредитувати СВР (дисертаційну комісію) окремо від ліцензування підготовки аспірантів (така система, проте, не відповідає чинній редакції Закону України «Про вищу освіту»).

Національний університет «Києво-Могилянська академія» є окремим стейкхолдером процесу реформування системи здобуття наукових ступенів в Україні через те, що це єдина українська установа, яка на сьогоднішній день має успішний досвід підготовки докторів філософії. Фахівці Докторської школи НаУКМА беруть активну участь у розробці проектів нових НПА, що стосуються підготовки докторів філософії. **Для НаУКМА прийнятні як реформістська, так і радикальна ліберальна модель вирішення проблеми.**

Різні **здобувачі наукових ступенів** можуть мати **різні, протилежні інтереси**, наприклад:

- одержання якісної навчальної та наукової підготовки для підвищення власних конкурентних переваг на національному та міжнародному ринках праці;
- мінімізація зусиль і витрат на одержання наукового звання;
- одержання (купівля) диплому («корочки») про науковий ступінь як статусний чинник;
- визнання одержаного українського диплома про науковий ступінь закордоном;
- потреба у науковому ступені для професійного зростання (для співробітників ВНЗ, наукових установ) тощо.

Інтереси здобувачів наукових ступенів порівняно слабо узгоджені між собою та виражені у публічній площині. **Реформістський варіант вирішення проблеми** потенційно **підтримуватимуть сильніші аспіранти**, вмотивовані на розвиток власних вмінь, знань та навичок. З точки зору здобувачів наукових ступенів, додатковим аргументом на користь цього варіанту є потенційне підвищення ефективності роботи аспірантури за показником частки аспірантів, які вчасно захищають дисертацію.

Прогресивні українські науковці, освітяни, експерти, їх формальні та неформальні об'єднання можуть стати однією із ключових сторін у реалізації реформістського варіанту реформи системи здобуття наукових ступенів. Вони можуть долучитися до розробки та реалізації конкретних заходів реформи, публічно пропагувати її переваги, створювати бар'єри проти наукової недобросовісності у царині захистів дисертацій, оскільки реформа за пропонованим варіантом здатна надати їм відповідні важелі.

6. Пропонований підхід до вирішення проблеми

Пропонований «реформістський» варіант переходу до підготовки докторів філософії здатен розширити можливості університетів і наукових установ із розбудови їхніх освітніх програм на засадах послідовної реалізації принципу академічної автономії. Для цього доцільно реалізувати заходи, згруповані нижче відповідно до виділених у **розділі 3** складових проблеми.

6.1. Реформа аспірантури

Згідно із нормами нової редакції Закону України «Про вищу освіту», захистити дисертацію доктора філософії в Україні без навчання в аспірантурі зможуть тільки науковці та університетські викладачі. Навчання в аспірантурі має розглядатися як чи не найважливіша складова одержання наукового ступеня, оскільки аспірантура формує широкий набір дослідницьких компетенцій людини, які необхідні повноправному членові наукової спільноти.

ВНЗ та наукові установи мають одержати можливість самостійно обрати модель, за якою в них функціонуватиме аспірантура. **Таких моделей може бути три:**

а) Модель мінімальної модернізації аспірантури передбачає формальне впровадження викладених у чинному законі «Про вищу освіту» нових вимог і деякі «косметичні» зміни. Зокрема:

- розширення освітньої складової підготовки аспіранта до 30–60 кредитів ЄКТС, заміна традиційного «кандмінімуму» з трьох предметів на більшу кількість актуальніших курсів (реалізація норми статус-кво: цей крок вже передбачений законом про вищу освіту);
- перегляд порядку затвердження тематики дисертаційного дослідження: нині затверджується тільки тема дисертації, на що відведено три місяці з моменту вступу аспіранта в аспірантуру, тоді як кращою міжнародною практикою є представлення аспірантом через рік після вступу в аспірантуру «дослідницької пропозиції» — ретельного обґрунтування теми, з оглядом джерел, невирішених проблем тощо, обговоренням та доопрацюванням цього документа.

б) Модель помірної модернізації аспірантури повинна включати такі заходи, як:

- не лише створення одно- чи двосеместрової навчальної програми підготовки аспірантів, а й забезпечення її належної якості. Зокрема, належна підготовка аспірантів з іноземної (англійської) мови, навчання актуальним міжнародним вимогам до підготовки наукових статей, прийомам написання якісних статей, вибору наукових журналів належної якості, у яких доцільно публікувати результати дослідження, розвиток їх комунікаційних, презентаційних здібностей тощо;
- у цьому зв'язку навчання в аспірантурі має формувати чотири групи компетентностей [9]:
 - 1) здобути глибинні знання зі спеціальності;
 - 2) оволодіти загальнонауковими (філософськими) компетентностями, спрямованими на формування системного наукового світогляду, професійної етики, культурного кругозору;
 - 3) набути універсальні навички дослідника (усні та письмові презентації, застосування сучасних інформаційних технологій, організація та проведення навчальних занять, управління науковими проектами, забезпечення їх фінансування тощо);
 - 4) здобути мовні компетентності (володіння англійською або іншою іноземною мовою на рівні, достатньому для представлення результатів власного дослідження цією мовою, повного розуміння іншомовних наукових текстів);
- запровадження політик і процедур якості та наукової етики: недопущення плагіату у роботах аспірантів; неврахування публікацій у неякісних наукових виданнях із сумнівними редакційними практиками; заохочення публікацій в українських та іноземних наукових журналах, які проводять якісне рецензування, впроваджують адекватні етичні норми роботи, не вдаються до «хижацьких» методів залучення авторів; несхвалення фіктивної участі у наукових конференціях; сприяння якісній апробації результатів дослідження; впровадження механізмів забезпечення відповідальності усіх учасників підготовки аспірантів за результати своєї роботи; визначення прав та обов'язків учасників підготовки наукових кадрів та ін. Університет (наукова установа) фіксує відповідні процедури у власному «Положенні про докторські програми». Унаслідок цього університет (наукова установа) бере на себе відповідальності за якість підготовки аспіранта згідно із принципом університетської академічної автономії;
- можливість створення спільної аспірантури між університетом і науковою установою або між українськими та іноземними університетами/науковими установами, урахування та фінансове

забезпечення можливої наявності в одного аспіранта двох (а в окремих випадках і більше) наукових керівників/консультантів;

- забезпечення можливості підготовки дисертаційного дослідження англійською мовою.

в) Модель максимальної модернізації аспірантури полягає у впровадженні університетом або науковою установою сучасних європейських вимог до аспірантських програм. Ключові європейські вимоги до підготовки докторів філософії визначено у 10 Зальцбурзьких принципах («Зальцбург-I», 2005 р.; див. **додаток 1**), уточнено у пізніших документах [1; 4; 5; 6].

У цьому варіанті на доповнення до помірної модернізації необхідно реалізувати такі засади функціонування аспірантури (докторських програм), як:

- розвиток знань через оригінальні дослідження як основний елемент підготовки, що його можливо реалізувати в межах якісних докторських програм [16], за наявності продуктивного наукового середовища;
- «навчання у процесі дослідження, а не лише заради проведення дослідження»: аспірант — повноправний член колективу дослідників, який бере участь у науковій роботі (у тому числі у статусі молодшого наукового співробітника) й одержує адекватну оплату своєї роботи;
- гарантування фінансової стійкості докторської програми, диверсифікація джерел її фінансування;
- забезпечення міжнародної академічної мобільності (кількамісячного закордонного стажування) як обов'язкової складової підготовки аспіранта;
- визначення стратегічною метою розвитку аспірантських програм їх відповідність ключовим принципам рекомендацій «Зальцбург-II», включення стратегії, що містить терміни, ресурси, кроки, необхідні для досягнення цієї мети, до «Положення про докторські програми» ВНЗ (наукової установи).

Відповідно до обраної та реалізованої ВНЗ (науковою установою) моделі модернізації аспірантури необхідно передбачити **два різні варіанти її акредитації** і визначити її критерії за принципом «більші зобов'язання плюс більша відповідальність = більші права».

За першим варіантом акредитації аспірантури ВНЗ (наукова установа) бере на себе зобов'язання провести реформу аспірантури за **«мінімальною» моделлю**. У цьому випадку ця установа дістає право на підготовку докторів філософії за «спеціалізаціями» (у термінології чинного закону «Про вищу освіту»), що відповідають «старим» «науковим спеціальностям» (наведеним у Наказі МОНМС від 14.09.2011 р. № 1057 «Про затвердження Переліку наукових спеціальностей»). Такій установі надається документ про **акредитацію** програми підготовки докторів філософії **без права проведення разового захисту дисертації**. Здобувач наукового ступеня захищає дисертацію у будь-якій постійно діючій спеціалізованій вченій раді за своєю науковою спеціальністю в Україні. Якщо ВНЗ, у якому відкрита така аспірантура, бажає проводити захисти дисертацій, він має окремо акредитувати постійно діючу СВР із відповідної спеціальності.

За другим варіантом акредитації аспірантури ВНЗ (наукова установа) проводить реформу аспірантури за **«помірною» моделлю**, приймає **стратегію досягнення показників «максимальної» моделі** реформи. У цьому випадку ця установа отримує право на підготовку докторів філософії за **«спеціалізаціями»** (у термінології чинного закону «Про вищу освіту»), **які установа визначає самостійно**. Такій установі надається документ про **акредитацію** програми підготовки докторів філософії **із правом проведення разового захисту дисертації**. Здобувач наукового ступеня захищає дисертацію у разовій СВР (дисертаційній комісії), утвореній за «західними» принципами за місцем його підготовки.

Метою реформи аспірантури в Україні має бути створення умов для поступового переходу університетів від мінімальної до помірної (максимальної) моделі функціонування аспірантури. Частка захистів дисертацій у постійно діючих СВР з часом має скорочуватися, а в разових радах — зростати.

6.2. Підвищення якості публікацій у наукових журналах

Сьогодні не існує готового рішення, яке б дало змогу підвищити якість наукових публікацій (статей) дисертантів і швидко гарантувати високі стандарти роботи редакцій усіх українських наукових журналів, їх відповідність кращим світовим практикам. Розв'язання цієї проблеми лежить у комплексі різномірних кроків, більшість з яких не можна описати чіткими параметрами:

- відмову від системи визнання журналів науковими («фаховими») державою, адже ця система не має аналогів у розвинених країнах, а її корисність є щонайменше сумнівною;
- скасування вказівок з боку держави щодо того, статті із якою структурою та з яким способом оформлення бібліографії можна друкувати, а з якими ні;
- визнання науковою спільнотою як наукових лише тих журналів, що реалізують адекватні стандарти рецензування статей, втілюють політику наукової етики і недопущення плагіату;
- орієнтація наукових журналів не лише на потенційну індексацію у МНБД, але й на впровадження сучасних етичних норм та адекватної редакційної політики;
- недопущення науковими журналами неналежних практик, за якими світова наукова спільнота заносить псевдонаукові журнали до «чорних списків». Серед таких практик:
 - ✓ неналежне рецензування;
 - ✓ лояльне ставлення до публікації статей з елементами плагіату;
 - ✓ копіювання вимог до статей з іншого журналу (небажання розробити власну політику з цього питання);
 - ✓ включення до складу редколегії тільки місцевих вчених;
 - ✓ недостатнє літературне опрацювання текстів статей тощо;
- забезпечення спроможності редколегії працювати із англійськими матеріалами та інше.

Згідно із світовим досвідом, вимоги до публікацій за темою дисертаційного дослідження встановлюються не державним органом, а конкретним університетом і можуть бути різноманітними — від відсутності будь-яких вимог до попередньої публікації результатів дослідження і до зарахування 2–5 статей у сукупності як готової дисертації. Такий самий підхід необхідно реалізувати в Україні. Слід передати повноваження із визначення параметрів необхідних/достатніх публікацій дисертанта експертним радам із певних наукових спеціальностей або окремим ВНЗ (науковим інститутам).

6.3. Реформа спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій

Ключова складність переходу від пострадянських до європейських процедур організації та проведення захистів дисертаційних досліджень пов'язана із активним небажанням змін з боку основних вигодоотримувачів чинної системи — голів та членів СВР, керівників установ, при яких утворені постійно діючі СВР.

Постійно діючі та разові спеціалізовані вчені ради мають функціонувати за принципово різною логікою. Разові СВР мають формуватися за «західними» принципами, що передбачають залучення до роботи СВР 5–6 провідних українських та іноземних вчених, які кваліфіковано оцінюють дисертаційне дослідження та несуть особисту відповідальність за своє рішення. Натомість **варто зберегти сьогоднішні процедури формування та роботи постійно діючих СВР** для захисту дисертацій, підготовлених в університетах, які обрали «мінімальну» модель модернізації аспірантури.

Одним із способів зменшення негативних практик, пов'язаних із процедурою захисту дисертацій, є розробка та втілення університетом (науковою установою) власної **Політики захисту дисертацій**, що має містити: етичні норми, пов'язані із процесом захисту, критерії оцінки наукових здобутків дисертанта, регламентувати відповідальність за їх недотримання, визначати прозорі процедури розгляду дисертацій.

Окремі з етичних норм подібної Політики мають відтворювати вимоги до аспіранта в частині, зокрема,

якісних публікацій. Інші норми Політики мають визначати такі питання, як, зокрема:

- недопущення успішного захисту дисертацій очевидно низької якості, які не віддзеркалюють внеску здобувача в науку та набуття ним дослідницьких компетенцій, або таких, що містять наукову фальсифікацію;
- політика «**нульової толерантності до плагіату**», що означає, що виявлення у дисертації плагіату є автоматичною підставою для скасування рішення про присвоєння наукового ступеня незалежно від того, чи плагіат виявлено перед захистом чи через 25 років після нього;
- відмова від захисту дисертацій політиків, чиновників та інших осіб, щодо яких наявні сумніви у самостійному виконанні ними дослідження (навіть за умови винайдення «лазівок» у чинному законодавстві для забезпечення подібних захистів);
- звуження поля неофіційних/корупційних платежів, несхвалення корупційних практик (фуршети, банкети, неофіційні платежі за можливість захисту дисертації), відмова від інших форм академічної корупції (захист слабких дисертацій «наближених осіб»);
- гарантування належного фінансового забезпечення роботи СВР, гідна офіційна оплата роботи її членів, рецензентів, опонентів;
- коректне ставлення, повага до всіх учасників процесу атестації здобувача наукового ступеня та ін.

Зміст таких Політик можна конкретизувати через широке обговорення у наукових та викладацьких колах України або шляхом індивідуальної ініціативи провідних наукових спільнот держави.

Наявність та реалізація Політики захисту дисертацій має сприяти підвищенню репутаційного капіталу установи, яка проводить захисти дисертацій, **слугувати їй конкурентною перевагою** на академічному ринку.

Необхідно скасувати жорстку регламентацію порядку проведення засідань спеціалізованої вченої ради з питань розгляду дисертаційного дослідження.

Доцільно змінити й офіційну термінологію. Термін «спеціалізована вчена рада» широко сприймається як такий, що позначає певну структуру із певними добре відомими правилами та традиціями функціонування. Доцільні термінологічні альтернативи — наприклад **«дисертаційна комісія»** або **«дисертаційний комітет»**. Використання нової термінології підсвідомо вказуватиме на нові правила роботи відповідного суб'єкта.

Регулятивна роль держави щодо спеціалізованих вчених рад має полягати у наданні їм можливості впровадити сучасні стандарти та принципи роботи. Далі — підхід «що більшу відповідальність бере на себе рада й що якісніші стандарти роботи втілює, то меншим є регулятивний тиск й нагляд за її діяльністю з боку держави». Потрібно сприяти тим організаціям, науковим колективам, вченим радам, які свідомо визначають етичні, прорепутаційні параметри своєї діяльності, публічно заявляють про це шляхом прийняття декларації професійної та наукової етики. Можна, наприклад, спрощувати умови акредитації більш професійно і науково відповідальних СВР; підтримувати установи, які впроваджують поетапний план переходу на нові стандарти атестації наукових кадрів, тощо.

6.4. Інші складові реформи системи підготовки наукових кадрів

Для розв'язання проблем системи здобуття наукових ступенів, описаних у п. 3.4, слід здійснити кілька заходів.

а) Зручний доступ науковців до текстів захищених дисертацій. Краща світова практика полягає у забезпеченні постійної, довічної, вільної доступності повного тексту дисертаційного дослідження на інтернет-сайті установи, в якій вона була захищена. Таку саму практику доцільно впровадити й в Україні. Доцільним є також додаткове розміщення електронного тексту дисертацій у вільному доступі на сайті Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського або УкрІНТЕІ. Ймовірно, для забезпечення зазначеного режиму поширення текстів дисертацій знадобиться окреме рішення щодо особливостей реалізації авторських прав на відповідний вид наукових праць.

б) Дерегуляція системи підготовки наукових кадрів. Держава має відмовитися від прийняття частини рішень і жорсткого встановлення окремих правил, передавши відповідні повноваження університетам, науковим установам, вченим. Науковій спільноті доцільно передати визначення:

- вимог до публікацій дисертантів;
- статусу та стандартів роботи наукових журналів;
- обсягу і структури рукопису дисертації, вимог до оформлення її тексту та бібліографічних посилань¹;
- порядку формування разових СВР і проведення захисту дисертацій.

Сферу підготовки здобувачів наукового ступеня сьогодні регулює понад 30 документів (**додаток 4**), які стосуються 8 її складових (**табл. 3**). Розібратися у такій кількості документів непросто. Тому бажано провести укрупнення («**кодифікацію**») відповідних нормативно-правових актів.

Таблиця 3

Кількість нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти підготовки здобувачів наукового ступеня, станом на січень 2016 р.

Складова системи підготовки здобувачів	Кількість НПА (без державних стандартів), що її регулюють
Базове законодавство	3
Діяльність органів, задіяних в атестації наукових кадрів	6
Підготовка здобувачів наукових ступенів	6
Наукові фахові видання, публікації матеріалів дисертаційного дослідження	5
Оформлення дисертації та автореферату, розсилка автореферату	4
Порядок захисту дисертації	3
Форми документів про науковий ступінь	2
Інші питання	4
РАЗОМ	32 (у сумі 33, але один із НПА регулює дві складові)

Складено за даними Додатку 4.

в) Підготовка комплекту документів, необхідних для захисту дисертації, сьогодні є однією із найскладніших проблем для здобувача наукового ступеня.

Для зменшення цієї проблеми доцільно **скасувати**, як мінімум, **такі** необхідні на сьогоднішній день **документи і процедури**, що мають опосередковане відношення до оцінки якості дисертаційного дослідження:

- документи про впровадження результатів дисертаційного дослідження;
- подання здобувачем особової картки за формою П2-ДС (ця форма має подаватися виключно при працевлаштуванні на державну службу — звідси «ДС» у кодї форми);
- висновок про наукову і практичну цінність дисертації, виданий організацією, де виконувалася дисертація або до якої був прикріплений здобувач;
- висновок комісії у складі не менше трьох докторів наук-членів спеціалізованої вченої ради про

¹ У січні 2016 р. МОН заявив про намір скасувати вимогу оформлювати бібліографічні посилання на джерела за українським державним стандартом, несумісним із сучасними світовими стандартами оформлення посилань та незрозумілим для міжнародних наукометричних баз даних.

результати попереднього розгляду дисертації;

- публікація платного оголошення про захист дисертації в офіційному виданні МОН. Оголошення на інтернет-сайті установи, де відбувається захист, є достатнім;
- фіксація засідання спеціалізованої вченої ради для захисту дисертації на фонограмі та в стенограмі;
- надання спеціалізованій вченій раді вченими-фахівцями з теми дисертаційного дослідження відгуків на автореферат здобувача (у багатьох випадках тексти цих відгуків готує здобувач і домовляється із фахівцями про те, аби ті їх для нього підписали і надіслали); наявність цих відгуків не вимагається чинними нормативними актами, але є стійкою традицією у багатьох СВР;
- реєстрація дисертаційного дослідження в УкрІНТЕІ (ця процедура обтяжлива і витратна для здобувачів, які мешкають за межами м. Києва). Якщо держава вважає, що дисертації мають бути зареєстровані у цій установі, цю функцію має самостійно виконувати МОН.

Зміст деяких документів варто скоротити (спростити) в частині дублювання інформації, наведеної в інших документах (у вступі дисертації, у відгуках офіційних опонентів та ін.). Це:

- витяг з протоколу засідання спеціалізованої вченої ради про прийняття дисертації до захисту (він містить вищезгаданий висновок комісії з попереднього розгляду дисертації, а також дублює окремі елементи тексту вступу дисертації);
- рішення спеціалізованої вченої ради щодо присудження наукового ступеня (дублює інформацію про публікації за темою дисертації, зауваження офіційних опонентів та авторів відгуків на автореферат дисертації, елементи вступу роботи, елементи виступів учасників процедури публічного захисту дисертації зі стенограми).

Скоротити перелік обов'язкових документів, спростити вимоги до процедури захисту дисертації достатньо просто, для цього необхідно внести зміни лише до Наказу МОНМС від 14.09.2011 р. № 1059 «Деякі питання присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань». Ці зміни мають стосуватися передусім захистів дисертацій у постійно діючих СВР.

На відміну від світового досвіду, який не передбачає підготовку **автореферату** дисертації, **Україні варто зберегти традицію (вимогу) підготовки цього документа**. Автореферат відіграє важливу дидактичну роль: він змушує систематизувати роботу, ще раз на неї поглянути в цілому, виділити у ній основне, викласти ключові ідеї дослідження в обмеженому обсязі тексту. Інша його важлива функція — презентаційна: автореферат дає можливість у достатньо стислий термін ознайомитися із усіма основними результатами дослідження, оцінити характер публікацій дисертанта. Цей документ сьогодні гарно збалансований за структурою.

г) Питання поширення плагіату в українських наукових розвідках та фактичної відсутності санкцій за нього. Рішення — комплексне і неминуче неповне:

- визначення формальних та експертних критеріїв плагіату;
- законодавче визначення системи санкцій за плагіат і забезпечення їх дотримання;
- впровадження електронних систем контролю за оригінальністю текстів (такі системи допомагають науковцям в оцінці конкретних випадків, але не замінюють їх роботу);
- підвищення норм етики наукової спільноти та інше.

7. Що має бути зроблено для вирішення проблеми

Значна частина визначених у цьому дослідженні проблем спричинена вимогами чинних нормативно-правових актів. Заходи з вирішення цих проблем передбачатимуть внесення змін, скасування або укрупнення відповідних НПА (див. **додаток 4**). Проекти необхідних документів може розробити експертна наукова спільнота спільно із фахівцями МОН. Далі МОН має прийняти накази про внесення змін до відповідних актів самого МОН, актів МОНМС і ВАК. Крім того, МОН є суб'єктом, що подаватиме проекти необхідних постанов КМУ і законів України відповідним суб'єктам.

Одне із найважливіших питань оновлення змісту освітньої складової підготовки докторів філософії — навчання аспірантів сучасним міжнародним вимогам до наукових публікацій, традиціям написання й оформлення статей, представлення результатів своїх досліджень на міжнародному рівні. На жаль, у багатьох наукових галузях і в низці українських університетів бракує спеціалістів із такими знаннями. Тому це питання потребує особливої уваги керівників аспірантських програм: для належного забезпечення виконання цього завдання ВНЗ (наукові інститути) мають або залучити до викладання таких питань науковців, що мають відповідний досвід, або підготувати їх.

Забезпечення навчання аспірантів актуальних компетенцій, згідно з вимогами чинного законодавства, має бути відображене у **Стандартах вищої освіти** для третього рівня вищої освіти (підготовка докторів філософії) в межах кожної спеціальності. Ці стандарти розроблятиме МОН, затверджуватиме МОН за погодженням із НАЗЯВО.

Усім учасникам освітнього і наукового процесу необхідно вживати максимум заходів із **підвищення рівня володіння** освітянами і науковцями **іноземними мовами**, у тому числі англійською.

Низка питань (розробка політик наукової етики, якості, захисту дисертацій, правил і стандартів роботи редакційних колегій наукових видань, порядку навчання в аспірантурі) має вирішуватися на рівні ВНЗ (наукових установ) і вводиться в дію рішенням їх вчених (науково-технічних) рад; деякі рішення можна розробляти і впроваджувати вже зараз, інші — після належних змін у законодавстві, які передбачатимуть можливість прийняття відповідних рішень на засадах академічної автономії.

В українській науковій спільноті сьогодні наявне недостатнє розуміння як важливості проблеми переходу до сучасних стандартів у підготовці докторів філософії, так і шляхів, варіантів, ризиків такого переходу. У цьому зв'язку для вирішення проблеми Міністерству освіти і науки України необхідно здійснити такі заходи:

- визначити терміни початку (2016 р.) і завершення переходу від присвоєння наукового ступеня кандидата наук до підготовки аспірантів за новими освітньо-науковими програмами, результатом яких буде присвоєння наукового ступеня доктора філософії. Протягом певного визначеного часу дві системи існуватимуть одночасно; необхідно передбачити граничний термін, протягом якого аспіранти, які зараз навчаються за програмами підготовки кандидатів наук, зможуть захистити дисертацію, а також визначити особливості захисту дисертацій такими особами по завершенні вказаного терміну;
- розробити за участі основних стейкхолдерів (передусім ВНЗ та наукових інститутів) основні правила та параметри функціонування системи підготовки докторів філософії, визначити джерела фінансових ресурсів, необхідних для сталого функціонування цієї системи;
- проводити широку роз'яснювальну роботу про необхідність, переваги, складові переходу до наукового ступеня доктора філософії у середовищі керівників університетів та наукових інститутів, членів СВР, наукових керівників, аспірантів, старшокурсників;
- збирати детальнішу й систематичнішу статистичну інформацію про кількість аспірантів, які навчаються за різними науковими спеціальностями, характер їх публікацій, вік, у якому здобувачі захищають дисертацію, потребу в особах із науковим ступенем у різних секторах ринку праці, частку осіб, які після захисту дисертації працевлаштовуються в академічній сфері або поза нею, виїжджає за кордон тощо. Брак такої систематизованої інформації ускладнює аналіз ефективності та розробку варіантів політики функціонування системи присвоєння наукових ступенів в Україні.

Насамкінець, вирішення більшості окреслених проблем має стосуватися не тільки осіб, які у майбутньому вступатимуть на програми підготовки докторів філософії, а й поширюватися на тих, хто сьогодні навчається в аспірантурі й у майбутньому захищатиме дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата наук.

Додатки

Додаток 1. Зальцбургські принципи організації докторських програм («Зальцбург-І», 2005 р.)

- i. Основною складовою підготовки здобувачів наукового ступеня є просування знань шляхом оригінальних досліджень.
- ii. Університети як інституції мають взяти на себе відповідальність за те, аби пропоновані ними докторські програми формували вміння розв'язувати нові задачі в осіб, які навчаються на цих програмах, та розширювали їхні кар'єрні можливості.
- iii. Багате різноманіття докторських програм в Європі — включаючи спільні програми — є перевагою, яку необхідно підтримувати процедурами забезпечення якості та здоровими практиками.
- iv. Аспірантів необхідно вважати професіоналами (дослідниками-початківцями), які наділені порівнянними правами та здійснюють ключовий внесок до створення нового знання.
- v. Організація консультування та оцінки кожного аспіранта має ґрунтуватися на прозорій угоді (контракті), в якій має бути закріплена спільна відповідальність аспірантів, наукових керівників та інституції.
- vi. Докторські програми мають прагнути до досягнення критичної маси² і застосовувати різні інноваційні практики, що впроваджуються в європейських університетах, маючи на увазі, що різні практики можуть бути доречними у різних контекстах, зокрема у більших та менших європейських країнах.
- vii. Докторські програми повинні мати достатню тривалість (як правило, три-чотири роки на очній формі навчання).
- viii. Формування інноваційних структур, які забезпечуватимуть міждисциплінарне навчання і розвиток універсальних компетенцій.
- ix. Докторські програми мають пропонувати географічну, міждисциплінарну та міжгалузеву мобільність, а також міжнародне співробітництво у рамках співпраці між університетами та іншими партнерами.
- x. Розвиток якісних докторських програм та успішне їх завершення аспірантами потребує належного та сталого фінансування.

Джерело: [1].

² Поняття «критична маса» чітко не визначене. Тут під ним мається на увазі достатня кількість аспірантів та викладачів для ефективної організації навчальних курсів.

Додаток 2. Особливості підготовки кандидатів наук, які передбачено змінити за новим українським законодавством

Аспект підготовки або захисту дисертації	Правила або традиції в Україні	Кращий світовий досвід	Що зміниться за новими українськими правилами
Освітня складова програми підготовки	Коротка, інколи формальна або фіктивна підготовка з філософії, іноземної мови та спеціальності	Підготовка доктора філософії передбачає ґрунтовне навчання протягом першого року аспірантури	Освітня програма підготовки докторів філософії становитиме 30–60 кредитів ЄКТС
Можливість захисту дисертації й одержання наукового ступеня без навчання в аспірантурі	Передбачена для осіб у статусі «здобувачів»	Як правило, не передбачена	Здобуття наукового ступеня доктора філософії в статусі здобувача можливе лише для осіб, які професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи
Кількість наукових керівників	Один	Один або декілька	Один або більше за рішенням Вченої ради. Держава оплачує наукове керівництво з розрахунку 50 годин навчального навантаження на одного аспіранта на рік
Тривалість навчання в аспірантурі	3 роки на денній формі, 4 роки на заочній формі, 5 років у статусі здобувача. Близько 75% аспірантів не встигає захистити дисертацію у вказані терміни	Оптимальний термін навчання в аспірантурі — 4 роки. 70% аспірантів має захистити дисертацію упродовж цього терміну	Тривалість навчання в аспірантурі становитиме 4 роки; тривалість перебування у статусі здобувача — 5 років
Володіння іноземною мовою	Передбачається опанування однієї іноземної мови на невисокому рівні	Вчений повинен достатньо вільно володіти однією-двома іноземними мовами, широко вживаними у світі	Впроваджуються вимоги посилити мовну підготовку, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами; не зроблено наголосу на обов'язковості саме англійської мови
Публікації, необхідні для захисту дисертації	Від 5 статей для кандидатської дисертації, у т.ч. 1 стаття в іноземному виданні або в українському виданні, що індексується у МНБД	Вимоги різноманітні — від відсутності публікацій за дисертацією до захисту сукупності статей як дисертаційного дослідження	Вимоги до публікацій визначатимуться галузевими експертними радами НАЗЯВО
Доступ до повного тексту дисертації	Можливо переглянути друкований текст роботи у Національній бібліотеці ім. Вернадського; вільного доступу до електронної версії тексту не передбачено	Установа, в якій захищена дисертація, розміщує її повний текст на своєму інтернет-сайті для вільного постійного доступу	На сьогодні електронний текст дисертації має розміщуватися в інтернеті протягом обмеженого часу; дискутуються варіанти забезпечення постійного відкритого доступу
Суб'єкт, що видає диплом про науковий ступінь	Державний орган: до 2011 р. — ВАК, з 2011 р. — МОН	Установа, в якій відбувся захист дисертації	Університет, в якому акредитовано спеціалізовану вчену раду; статус рішень неакредитованих СВР та СВР, створених при наукових установах, є невизначеним

Додаток 3. Особливості підготовки кандидатів наук, корегування яких на сьогодні не передбачене або передбачене лише частково

Аспект підготовки або захисту дисертації	Правила або традиції в Україні	Кращий світовий досвід
Час вибору і затвердження теми дисертаційного дослідження	Протягом трьох місяців після вступу до аспірантури затверджується назва дисертації	Через рік після вступу до аспірантури розглядається, корегується і затверджується ґрунтовна «дослідницька пропозиція» аспіранта
Дисертаційна комісія	Захист відбувається перед СВР з 15–25 вчених, більшість з яких не є фахівцями за темою дисертації і не читають її тексту. Текст читають два (кандидатська дисертація) або три (докторська дисертація) офіційні опоненти	Захист відбувається перед дисертаційною комісією з 5–6 вчених, кожен з яких є фахівцем за темою дисертації та знайомиться з її текстом
Формування складу СВР	«Містечковий принцип»: дві третини членів СВР мають бути штатними співробітниками установи, при якій утворюється СВР. Склад СВР затверджується державним органом	Участь у роботі дисертаційної комісії вчених з інших установ та країн є перевагою. Склад СВР затверджується установою, в якій відбувається захист дисертації
Відповідальність за оцінку якості дисертаційної роботи	Розпорошена між відділом (кафедрою), де підготовлена робота, членами СВР, офіційними опонентами, авторами відгуків на автореферат, атестаційною колегією і ДАК МОН	Сконцентрована серед 5–6 членів дисертаційної комісії; формує репутаційний капітал установи, в якій відбувається захист дисертації
Правила оформлення дисертації, списку літератури, вимоги до її структури, порядку захисту тощо	До дрібниць регламентовано державою; окремі правила є нелогічними або незрозумілими для іноземних вчених	Визначаються відповідно до наукових традицій, є різними в різних країнах та установах. Можливі рекомендації з боку державних органів або авторитетних наукових центрів
Документальний супровід захисту дисертації	Комплект документів, необхідних для захисту дисертації, є великим і непростим для підготовки; загальний обсяг необхідних документів перевищує 100 сторінок	Мінімізація вимог до додаткових документів
Автореферат дисертації	Дисертант готує автореферат своєї роботи, який розсилається провідним українським вченим та організаціям. Одержання відгуків на автореферат перед захистом обов'язкове у багатьох СВР, хоча не вимагається офіційними правилами	Підготовка автореферату у країнах за межами пострадянського простору не передбачена; Україні доцільно зберегти традицію підготовки автореферату
Наслідки у випадку виявлення плагіату в тексті дисертації	Як правило, відсутні. Як виняток, позбавлення наукового ступеня із можливістю оскаржити це рішення в судовому порядку	Позбавлення наукового ступеня, кінець наукової, викладацької, політичної, публічної кар'єри особи, в роботі якої виявлено плагіат
Неофіційні платежі, пов'язані із захистом дисертації	Можлива оплата дисертантом послуг офіційних опонентів, платежі голові та членам спеціалізованої вченої ради. Поширена традиція організації «фуршету» під час і «банкету» за підсумками захисту дисертації	Поширені в Україні неофіційні платежі розглядаються як форма корупції. В кращих системах захисту дисертацій таких платежів не існує
Місце захисту дисертації	У будь-якій СВР в Україні, відкритій за спеціальністю, за якою виконана дисертація	У тій установі, в якій дисертант підготував дисертацію

Додаток 4. Основні нормативно-правові акти і документи, що регламентують підготовку здобувачів наукового ступеня в Україні

(станом на січень 2016 року)

Назва документу	Зміст, коментарі
Базове законодавство	
Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII «Про вищу освіту»	Закон визначає систему здобуття наукових ступенів в Україні, умови атестації здобувачів, повноваження державних органів, ВНЗ, наукових інститутів з питань атестації наукових кадрів, визначає розмір доплати за науковий ступінь.
Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність»	Визначено статус аспірантів як вчених, право вчених на здобуття наукових ступенів, їх права та ін.
Постанова КМУ від 23.11.2011 р. № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій»	Визначено компетенції, якими має володіти особа в результаті здобуття освіти за восьмим (кандидат наук, доктор філософії) та дев'ятим (доктор наук) рівнем освіти.
Органи, задіяні в атестації наукових кадрів	
Постанова КМУ від 16.10.2014 р. № 630 «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України»	Затверджено Положення про МОН, викладено перелік повноважень МОН з питань здобуття наукових ступенів.
Наказ МОН від 12.07.2013 р. № 969 «Про затвердження Регламенту Міністерства освіти і науки України»	П. 5.2 визначає діяльність Атестаційної колегії МОН та її повноваження з питань формування мережі спеціалізованих вчених рад, затвердження їх рішень про присвоєння наукового ступеня.
Наказ МОНМС від 14.09.2011 р. № 1058 «Деякі питання експертних рад з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України»	Затверджене Положення про експертну раду з питань проведення експертизи дисертаційних робіт. Визначено порядок утворення, функції, повноваження, порядок розгляду дисертацій експертною радою.
Наказ Міністерства освіти і науки України № 1367 від 25.11.2011 «Про затвердження складу експертних рад з питань проведення експертизи дисертаційних робіт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України»	Затверджено склад експертних рад.
Наказ МОНМС від 14.09.2011 р. № 1059 «Деякі питання присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань»	Затверджено Положення про атестаційну колегію МОН, Положення про спеціалізовану вчену раду.
Постанова КМУ від 15.04.2015 р. № 244 «Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти»	Затверджено Статут НАЗЯВО, викладено перелік повноважень НАЗЯВО з питань здобуття наукових ступенів.
Підготовка здобувачів наукових ступенів	
Постанова КМУ від 01.03.1999 р. № 309 «Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів»	Порядок підготовки здобувачів наукових ступенів в аспірантурі, докторантурі, поза навчанням у них; порядок проведення кандидатських іспитів.
Постанова КМУ від 30.12.2015 р. № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти»	Визначено умови, які необхідно виконати ВНЗ (науковій установі) для одержання ліцензії на відкриття аспірантури.
Наказ МОНМС від 14.09.2011 р. № 1057 «Про затвердження Переліку наукових спеціальностей», зі змінами.	Затверджено перелік наукових спеціальностей, за якими здійснюється підготовка наукових кадрів, проводяться захисти дисертацій, присуджуються наукові ступені. Паспорти окремих наукових спеціальностей затверджено окремими актами ВАК, МОНМС, МОН.

Постанова КМУ від 29.04.15 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти»	Затверджено новий перелік спеціальностей, за якими здійснюється, у тому числі, підготовка здобувачів наукових ступенів.
Наказ МОН від 06.11.2015 р. № 1151 «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266»	Таблиця відповідності між науковими спеціальностями за попереднім та новим їх переліком. Попередній перелік наукових спеціальностей (затверджений Наказом МОНМС від 14.09.2011 р. № 1057) не скасовується.
Постанова КМУ від 26.02.1993 р. № 136 «Про навчання іноземних громадян в Україні»	Вартість навчання в аспірантурі громадян зарубіжних країн встановлюється на рівні не менше 2,5 тис. доларів США на рік.
Наукові фахові видання, публікація результатів дисертаційного дослідження	
Постанова Президії Вищої атестаційної комісії України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».	Затверджена єдина структура наукових статей. Редакції наукових фахових видань зобов'язані організувати належне рецензування статей.
Наказ МОН, НАНУ, ВАК від 30.09.2004 р. № 768/431/547 «Про затвердження Положення про електронні наукові фахові видання».	Деякі окремі вимоги до фахових видань, що поширюються на видання в електронній формі. Норми частково перетинаються із нормами наказу МОНМС від 17.10.2012 р. № 1111.
Наказ МОНМС від 17.10.2012 р. № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України».	Затверджено вимоги до наукових фахових видань.
Наказ МОНМС від 17.10.2012 р. № 1112 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», зі змінами.	Встановлено вимоги до кількості публікацій здобувача наукового ступеня за підсумками дисертаційного дослідження, вимоги до дисертації, підготовленої у вигляді опублікованої монографії (а не рукопису).
Наказ МОН від 14.07.2015 р. № 758 «Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів»	На сайті організації, де відбувається захист дисертації, розміщується автореферат дисертації (за 30 днів до захисту), її повний текст та відгуки офіційних опонентів (за 10 днів). Відкритий доступ до цих документів зберігається протягом 3 місяців з дати видачі диплома про науковий ступінь.
Оформлення дисертації та автореферату, розсилка автореферату	
Публікація у Бюлетені ВАК України, № 9-10 за 2011 р. «Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій»	Документ розроблений на підставі стандарту ДСТУ 3008-95. Незважаючи на слово «вимоги» у назві, цей документ не був офіційно затверджений, тому має рекомендаційний характер — всупереч практиці його застосування як обов'язкового.
Державний стандарт України ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»	Вимоги до структури та оформлення дисертації та автореферату.
Державний стандарт України ДСТУ ГОСТ 7.9:2009 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Реферат і анотація. Загальні вимоги»	Стандарт визначає вимоги до структури та обсягу анотацій дисертації, автореферату, наукових статей, про що майже ніхто не знає.
Наказ ВАК від 26.01.2008 р. № 63 «Про внесення змін до переліків та форм документів, що використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників».	Вимога оформлювати список літератури у дисертації, список опублікованих робіт в авторефераті у відповідності до стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».
Наказ втратив чинність згідно з Наказом ВАК № 557 від 19.07.2010 р.	Оскільки ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 не скасовано, то вимоги залишаються чинними.

Державний стандарт України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис, бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»	Широко критиковані правила оформлення бібліографічного опису джерел літератури. Положення самого стандарту про те, що «Стандарт не поширюється на бібліографічні посилання», у практиці нормотворчості проігноровано.
Державний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Набирає чинності з 01.07.2017 р.	Можливо, у дисертаціях або наукових статтях буде застосовуватися оформлення списків літератури у відповідності до цього стандарту.
Лист МОН від 17.04.2015 р. «Про розсилання авторефератів дисертацій»	Вказано, що автореферат дисертації розсилається за адресами, визначеними постановою КМУ від 10.05.2002 р. № 608 «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів», членам СВР та за списком адресатів, перелік яких визначає СВР. Що майже відповідає п. 3.7 Положення про СВР (Наказ МОНМС від 14.09.2011 р. № 1059) та п. 13 Порядку присудження наукових ступенів (Постанова КМУ від 24.07.2013 р. № 567).
Постанова КМУ від 10.05.2002 р. № 608 «Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів»	Перелік частини обов'язкових адрес розсилки автореферату дисертації.
Порядок захисту дисертації	
Наказ МОНМС від 14.09.2011 р. № 1059 «Деякі питання присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань»	У затвердженому цим наказом Положенні про спеціалізовану вчену раду див. порядок розгляду і захисту дисертації, вимоги до документів, необхідних для захисту дисертації.
Постанова КМУ від 24.07.2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника».	Загальні вимоги до дисертацій, їх розгляду і захисту, переатестації та нострифікації, виготовлення і видачі дипломів, позбавлення наукових ступенів, розгляду апеляцій.
Наказ МОНМС від 03.12.2012 р. № 1364-ОД «Про внесення зміни до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 14.02.2012 р. № 164»	Публікація повідомлень про захист докторських і кандидатських дисертацій здійснюється шляхом їх розміщення у щомісячному спеціальному випуску газети «Освіта України».
Форми документів про науковий ступінь	
Постанова КМУ від 31.03.2015 р. № 193 «Про документи про вищу освіту (наукові ступені) державного зразка», зі змінами.	Інформація, яку має містити диплом про науковий ступінь.
Наказ МОН від 12.05.2015 р. № 525 «Про затвердження форм документів про вищу освіту (наукові ступені) державного зразка та додатків до них, зразка академічної довідки»	Форми дипломів про наукові ступені. Документи готуються двома мовами — українською та англійською. Англійська версія документів містить помилки, неузгодженості.
Порядок нострифікації документів про науковий ступінь, одержаних в іноземних ВНЗ	
Наказ МОН від 05.05.2015 № 504 «Деякі питання визнання в Україні іноземних документів про освіту»	Порядок визнання іноземних дипломів про освіту, у т.ч. про науковий ступінь.
Окремі листи МОН	
Лист МОН від 29.10.2013 р. № 1/9-756 «Про утворення спеціалізованими вченими радами єдиної електронної адреси»	
Лист МОНМС від 25.03.2013 р. № 1/9-211 «Про призначення офіційних опонентів»	
Лист МОНМС від 14.02.2013 р. № 1/9-116 «Про теми дисертаційних робіт»	

Джерела

1. Bologna Seminar. Doctoral Programmes for the European Knowledge Society. Salzburg, 3–5 February 2005. — http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Salzburg_Report_final.1129817011146.pdf.
2. Doctoral Programmes for the European Knowledge Society: Final Report of the European University Association. — http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Doctoral_Programmes_Project_Report.1129285328581.pdf.
3. International Standard Classification of Education, 2011. Annex IV. Broad Groups and Fields of Education. <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-2011-en.pdf>
4. Principles and Practices for International Doctoral Education. EUA, 2015. — http://www.eua.be/Libraries/publications-homepage-list/eua_frindoc_leaflet_08_15_web.pdf?sfvrsn=6.
5. Salzburg II Recommendations. European Universities' Achievements since 2005 in Implementing the Salzburg Principles. — http://www.eua.be/Libraries/publications-homepage-list/Salzburg_II_Recommendations.
6. Third Cycle Degrees: Competencies and Researcher Career. Bologna Seminar. Helsinki, Finland, 30 Sept. — 1 Oct. 2008. — <http://bit.ly/1JU6FFY>.
7. Аналіз науково-технічної діяльності України за даними фонду НДДКР і дисертацій Українського інституту науково-технічної і економічної інформації. — http://www.uintai.kiev.ua/viewpage.php?page_id=718.
8. Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень ВАК України. — № 9–10. — 2011. — С. 2–10.
9. Винницький М. Реформа аспірантури. Особливості впровадження програм підготовки фахівців із ступенем доктора філософії. — <http://bit.ly/209beAt>.
10. Мазур В. Плагіат або крадіжка. — Дзеркало тижня. — 04.12.2015 р. — <http://gazeta.dt.ua/science/plagiat-abo-kradizhka-.html>.
11. Мережа спеціалізованих вчених рад. — <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/563/merezha-spetsializovanih-vchenikh-rad/>.
12. Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2015 р. № 758 «Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів». — <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0885-15>.
13. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14.09.2011 р. № 1057 «Про затвердження Переліку наукових спеціальностей». — <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11>.
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти». — <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-п>.
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1187 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти». — <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248779880>.
16. Регейло І. Тенденції докторської підготовки в європейському освітньому просторі // Порівняльно-педагогічні студії. — 2013. — № 2-3. — С. 158-165.